

## НЕРАДІСНІ ЕМОЦІЇ В МІНІАТЮРАХ І ТЕКСТІ РАДЗИВІЛЛІВСЬКОГО ЛІТОПІСУ

Людмила Петрушко

### *Unhappy Emotions in the Miniatures and the Text of the Radzyvill Chronicle*

*Liudmyla Petrushko*

*The article examines the miniatures of the Radzyvill Chronicle. It attempts to discriminate between real and fictional emotions of a person from the Middle Ages and focuses on the expressions of sorrow and crying. In historical studies of emotions, images are crucial. They record both real manifestations of emotions and ideas about their importance, expediency, essence. The article relies upon iconographic method, as well as upon semiotics, historical-comparative and content analysis. We assume that sad emotions have more expressiveness in the visual manifestations. Reading facial expressions in miniatures or painting can be challenging. Thus, we rely on interpreting a hand near the cheek or the hem of a garment pressed to the face or sleeves that are down as a universally recognized gesture of sadness.*

*This paper offers a first insight into the miniatures of the Radzivil Chronicle, which depict sadness and crying. It examines emotions through narrative and visual strategies of the Chronicle and reveals how it fits within the tradition of showing tears and sadness in medieval society. After studying the Chronicle, we can conclude that it did not deal with emotions extensively. Only 25 of the 613 miniatures of the Königsberg list (which is 4% of all images) convey unhappy emotions. The miniatures from the Radzyvill chronicle confirm the three main states where sadness and weeping corresponded with the decorum of medieval Rus: the death of loved ones, common misfortunes or public troubles like captivity and separation-farewell. Therefore, the emotions depicted in the Chronicle were historically conditioned. Sadness was conveyed in illuminations that dealt with the departure from this world and burials of princes and clerics, the military conflicts, which affected people's lives. Sometimes the emotions were not mentioned in the accompanying text, but only conveyed through the visual means, which reveals medieval behavioral models and ideas about crying as a natural emotional reaction to the death and burial of the loved ones and to the misfortunes associated with captivity. The absence of illustrations of sadness and tears in the Pechersk cycle of miniatures is generally consistent with the tradition of illustrating texts where attention was paid to actions and not to emotions. This fact, too, may indicate the understanding of tears of repentance and prayer as an internal state that is not conveyed through external means.*  
**Keywords:** *emotional world, sadness and crying, Radzivil Chronicle, miniatures, Middle Ages, Pechersk cycle of miniatures.*

В українській історіографії тема емоційного світу людини минулих епох, а особливо такої унікальної та відмінної від нашої, як Середньовіччя, є надзвичайно важливою. І, разом із цим, мало вивченою. Проблему можна розглядати з двох точок зору або, краще сказати, вона має два аспекти: ідеальна та реальна складові емоційного світу. Для її розкриття важливі не лише писемні джерела, але й візуальні.

Останні так само фіксують як дійсні прояви емоцій, так і уявлення про їх важливість, доцільність, сутність.

Одним із таких важливих зображальних джерел є мініатюри Радзивіллівського літопису (Радзивилловская летопись 1994). Цінності йому надає і той факт, що зображення супроводжують текст. І це дуже значимий матеріал для дослідження.

Питанням вивчення давньоруських ілюстрованих пам'яток, у тому числі Кенігсберзького рукопису, присвячені дослідження О. Шахматова (Шахматов 1902), А. Арциховського (Арциховский 1944), О. Подобєдової (Подобедова 1965), Б. Рибаківа (Рыбаков 1994), О. Толочка (Толочко 2005) та інших.

Методологічна основа дослідження базується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, комплексності та системності, реалізованих через такі методи дослідження, як нарративний, історико-порівняльний, контент-аналізу, спеціальні іконографічні методи аналізу. Припускаємо, що з-поміж усіх емоцій найлегше піддаються виявленню в мініатюрах саме нерадісні.

Дослідниця О. Подобєдова пише про семантику жестів осіб, зображуваних мініатюристами, але методології правильного прочитання емоцій за виразами обличчя в історіографії ми не зустріли. А це є досить складним завданням і разом із тим необхідним для комплексного дослідження емоційного світу, його реальної і ще більшою мірою – ідеальної – складових, за мініатюрами. Зважаючи на складність прочитання виразів обличчя осіб через «ескізну» манеру їх відображення (Рыбаков 1994, с. 282), ключовим критерієм для визначення зображення печалі та плачу буде «жест печалі» – рука біля щоки або притиснута до обличчя пола одягу (Подобедова 1965, с. 55) чи спущені рукави. Використовуватимемо також описи мініатюр, здійснені дослідниками (Кукушкіна та ін. 1994). З огляду на це, висновки щодо ілюстрування емоційного світу можуть носити умовний характер.

Час створення джерела нашої розвідки – Кенігсберзького рукопису – XV ст. Однак, на думку дослідників, ці зображення мали свої давні протографи. Із цього приводу в історіографії існують різні версії. Або ж Радзивіллівський літопис – копія зводів більш раннього часу (двох різних чи одного ілюстрованого зводу 1206 р.) (Рыбаков 1994, с. 280–281), або Кенігсберзький рукопис – оригінальна пам'ятка, для створення якої було творчо перероблено кілька лицьових літописів (Подобедова 1965, с. 80–86). На думку Б. Рибаківа, Радзивіллівський літопис скопійований у кінці XV ст. з літописного зводу початку XIII ст., в основі якого, у свою чергу, було 16 ілюстрованих рукописів або їх фрагментів. Тобто в аналізованій пам'ятці відображені дійсність та уявлення IX–XV ст. (Рыбаков 1994, с. 281, 285). Виявлення цієї реальної та ідеальної складових емоційного світу тієї доби і є метою нашого дослідження.

В історіографії порушується важлива проблема щодо важливості з'ясування ставлення майстра до того, що він ілюструє. На це вказує низка фактів: які події відібрані для зображення, а які не проілюстровані, яка кількість малюнків присвячена тій чи іншій події, якою є манера відображення (Рыбаков 1994, с. 281). Зазначену тезу справедливо застосувати і щодо відображення у пам'ятці нерадісних емоцій. Оскільки головним об'єктом наших наукових зацікавлень є печерська спільнота та її візія емоційного світу, то насамперед ми звернемо увагу на ці аспекти в Печерському циклі Радзивіллівського літопису – мініатюрах, які супроводжують «Сказання про початок Печерського монастиря», а також події преставлення прп. Феодосія і Слово про перших чорноризців – як такі, що пов'язані з печерською традицією і які дослідники атрибуують як ілюстрації печерського ізографа. Це буде *першочерговим* завданням нашої розвідки.

Крім цього, потребують дослідження зображення нерадїсних емоцій у Кенїгсберзькому списку загалом. Тому *другим кроком* буде пошук відповідей на запитання про те, скїльки мініатюр їм присвячено, якї обставини плачу і печалї ізографи зображають. Так ми отримаємо інформацію а) про ступїнь актуальностї печалї та слїз в ізографїчній традиції і б) якї обставини їх прояву представленї в мініатюрах і в якїй кількостї.

І *третьим аспектом*, який потребує розгляду в контекстї запропонованої розвідки, є те, як зображення співвідносяться з текстом (чи є в літописї інформація про плач, жаль у тих випадках, якї ілюструють мініатюри).

### Сльози і смуток в Печерському циклі мініатюр

Стосовно відображення нерадїсних емоцій у Печерському циклі мініатюр Радзивїллївського літопису, то нам не вдалося їх виявити. Якщо такї зображення дійсно відсутнї (і це не зумовлене складнїстю їх прочитання), у нас є кілька припущень щодо причин цього. Одне з них пов'язане зі спостереженням, що зустрічається в історїографїї, про те, що мініатюри передавали дїяння, а тексти бїльш відстороненого характеру залишалися без зображень (Подобедова 1965, с. 55).

Аналіз мініатюр Печерського циклу дає підстави погодитися з таким висновком. Тут, справдї, зображенї дїї (до того ж, не всї). Сльози та скорбота в текстах, що ілюструються, носять характер супровїдних до описуваних дїань (як правило, молитви). Одне з повїдомлень можна класифїкувати як узагальнене. Відсутнїсть зображення плачу братїї у зв'язку з відходом прп. Феодосїя до Господа, можливо, пов'язане з певною традицією: побїжне ознайомлення з іншими мініатюрами Радзивїллївського літопису, якї ілюструють повїдомлення про поховання (зокрема, князїв), дало підстави для припущення про те, що в ізографїчній традиції не прийнято було зображати плач духовних осіб у зв'язку зі смертю ближніх (хоча текст мїг про це повїдомляти).

В інших випадках система зображення дїань і не відображення емоційних станїв все ж характеризує певним чином ставлення до сфери почуттів. Можливо, це ставлення не належало суто печерській спїльнотї, а пов'язувалося з традицією ілюстрування, для якої, за деякими винятками, про що скажемо далї, не було притаманним передавати емоційний свїт, а лише ілюструвати подїю. Окрїм того, не всї дїяння, що з ними пов'язувалися печаль і плач у цих текстах, знайшли своє відображення у Печерському циклі мініатюр (молитва прп. Феодосїя, прохання братїї повернутися в монастир, тих хто вїдїйшов з обителї). Увагу художника привертали іншї сюжети (запровадження Уставу, епїзоди з розповїдей про прпп. Матфея, Ісаакїя).

Щодо слїз на молитвї, то у нас виникло припущення про те, що відсутнїсть ілюстрації до повїдомлення про сльози може свїдчити про їхнїй суто внутрїшнїй характер. У такому разї мініатюри вказують на розуміння покайних слїз, якї восхваляються у «Сказаннї про початок Печерського монастиря», як внутрїшньою скорботи: це не був плач, який потребував утирання платом чи полою одягу (такий жест традиційно в мініатюрах передає плач (Подобедова 1965, с. 55)).

### Нерадїсні емоції в Кенїгсберзькому списку

Спостереження ж за мініатюрами Радзивїллївського літопису дало можливїсть виявити наступне. В ізографїчній традиції увага до емоційної сфери (зокрема, печалї

та сліз) не була значною. Так, із 613 мініатюр Кенігсберзького списку лише близько 25 передають нерадісні емоції. А це тільки 4 відсотки від загальної кількості. І стосуються вони трьох виділених нами обставин (Табл. 1).

Найчастіше нерадісні емоції зображаються у зв'язку зі смертю ближніх. Ми віднайшли 14 таких мініатюр. Так, зображено плач святої княгині Ольги і скорботу людей із дружини, яких вона взяла з собою, над гробом князя Ігоря (Радзивилівська летопись 1994, арк. 29 н); смерть, оплакування і поховання св. Ольги (Радзивилівська летопись 1994, арк. 36 зв.); оплакування і поховання Олега Святославовича (Радзивилівська летопись 1994, арк. 42 в); оплакування св. Борисом батька – св. Володимира (Радзивилівська летопись 1994, арк. 74 н); оплакування св. Глібом батька і брата (Радзивилівська летопись 1994, арк. 76 об н); плач за Святополком Окаянним (!) (Радзивилівська летопись 1994, арк. 82 зв.); плач за Мстиславом Володимировичем (Радзивилівська летопись 1994, арк. 86); відспівування, поховання і оплакування Володимира Володаревича Галицького (Радзивилівська летопись 1994, арк. 196 зв. в); відспівування, поховання і оплакування В'ячеслава Володимировича Київського Ізяславом Мстиславовичем Київським і людьми (Радзивилівська летопись 1994, арк. 198 зв. в); поховання і оплакування митрополита Костянтина в Чернігові (Радзивилівська летопись 1994, арк. 202 зв. в); відспівування, поховання, оплакування вбитого Андрія Юрійовича Боголюбського (Радзивилівська летопись 1994, арк. 215 н); перевезення тіла Андрія Юрійовича з Боголюбова до Володимира духовенством та іншими жителями міста, оплакування останніми князя (Радзивилівська летопись 1994, арк. 216); поховання і оплакування Михайла Юрійовича (Радзивилівська летопись 1994, арк. 221 зв. н); поховання і оплакування Володимира Святославовича Чернігівського (Радзивилівська летопись 1994, арк. 243 зв. н). Тобто практично всі мініатюри, на яких зображено нерадісні емоції через смерть ближніх, стосуються преставлення з цього світу князів. Лише одна пов'язана з духовною особою – митрополитом Костянтином.

На другому місці за кількістю зображень нерадісні емоції через *спільні нещастя* (суспільні біди – полон). Їх нами виявлено 10. Це – плач у зв'язку з міжособним конфліктом і полоном (Радзивилівська летопись 1994, арк. 206); плач через захоплення половецькими загонами полонених в околицях Києва (Радзивилівська летопись 1994, арк. 207зв. н); плач людей, жителів з-під Києва, яких ведуть у полон половці (Радзивилівська летопись 1994, арк. 210 зв. в); плач людей, захоплених у полон у Волзькій Болгарії дружиною Мстислава Андрійовича, що була послана Андрієм Юрійовичем Боголюбським (Радзивилівська летопись 1994, арк. 211 зв. в); скорбота у зв'язку з полоном: чоловік рве на собі волосся – йдеться про набіг Святослава Всеволодовича Чернігівського після примирення з Ярославом Ізяславовичем Луцьким на волость Олега Святославовича Новгород-Сіверського (Радзивилівська летопись 1994, арк. 213 зв.); полон жителів Торжка воїнами Всеволода Юрійовича Володимирського (жінка з платом) (Радзивилівська летопись 1994, арк. 226); плач половців, коли у результаті битви полку Ігоря Святославовича Новгород-Сіверського з їхнім передовим загоном було захоплено половецькі вежі (Радзивилівська летопись 1994, арк. 232 зв.); захоплення половецьких веж Романом Мстиславовичем Галицько-Волинським і приведення полонених в Русь (Радзивилівська летопись 1994, арк. 237 зв. н); половецький полон молодих киян (Радзивилівська летопись 1994, арк. 238 зв. в); полон сім'ї Рюрика Ростиславовича Київського (цьому передували захоплення, постріг в іноцтво Рюрика Романом Мстиславовичем Галицько-Волинським) (Радзивилівська летопись 1994, арк. 245 зв.).

Як можна побачити, нерадівні емоції були пов'язані як із нападами зовнішніх ворогів, так і з внутрішніми конфліктами.

Третьою обставиною плачу, відображеною в мініатюрах Радзивілівського літопису, є *розлука*. Вона представлена лише 1 зображенням. Ідеться про від'їзд вигнаного Михайла Юрійовича з Володимира і проводжання його жителями міста. Плачуть і люди, і князь (Радзивіловская летопись 1994, арк. 218). Однак навіть одиначне зображення має значення, адже низка інших ситуацій, за яких у літописних текстах згадуються смуток і сльози, не представлена в ізографічній традиції.

Тож здійснений аналіз засвідчує актуальність названих трьох ситуацій прояву нерадівних емоцій для людини Давньої Русі. Можливо, це було пов'язано з історичними умовами того часу: частими нападами іноплеменників і міжусобицями, а також особливим ставленням до смерті.

Мініатюра, аркуш	Подія, відображена на мініатюрі	Повідомлення про нерадівні емоції у тексті
	<b>Смерть ближніх (14)</b>	
29 н	Плач св. Ольги і її оточення над гробом Ігоря (У тексті лише плач княгині згадується, а в мініатюрах – також нерадівні емоції людей із дружини, яких взяла з собою княгиня)	+
36 зв.	Смерть, оплакування і поховання св. Ольги	+
42 в	Оплакування і поховання Олега Святославовича (У тексті йдеться про плач Ярополка, а на мініатюрах – інших людей, а щодо брата – незрозуміло)	+
74 н	Оплакування св. Борисом батька – св. Володимира	+
76 зв. н	Оплакування св. Глібом батька і брата	+
82 зв.	Плач за Святополком Окаянним	–
86	Плач за Мстиславом Володимировичем	–
196 зв.	Відспівування, поховання і оплакування Володимира Володаревича Галицького	–
198 зв. в	Відспівування, поховання і оплакування В'ячеслава Володимировича Київського Ізяславом Мстиславовичем Київським (У тексті немає про плач, на мініатюрі плачуть і князь, і люди)	–
202 зв. в	Поховання і оплакування митрополита Костянтина в Чернігові	–
215 н	Відспівування, поховання, оплакування вбитого Андрія Юрійовича Боголюбського	–

216	Перевезення тіла Андрія Юрійовича з Боголюбова до Володимира духовенством та іншими жителями міста, оплакування останніми князя	–
221 зв. н	Поховання і оплакування Михайла Юрійовича	–
243 зв. н	Володимир Святославович Чернігівський	–
	<b>Суспільні біди (полон) (10)</b>	
206	Міжусобиця, плаче жінка	–
207зв. н	Захоплення половецькими загонами полонених в околицях Києва (жіночий плач)	–
210 зв. в	Захоплення половцями в полон жителів з-під Києва (люди плачуть, бо їх ведуть в полон половці)	–
211 зв. в	Плачуть жінки, захоплення в полон людей у Волзькій Болгарії дружиною Мстислава Андрійовича, що була послана Андрієм Юрійовичем Боголюбським	–
213 зв.	Полон, чоловік рве на собі волосся. Набїг Святослава Всеволодовича Чернігівського після примирення з Ярославом Ізяславовичем Луцьким на волость Олега Святославовича Новгород-Сіверського	–
226	Полон жителів Торжка воїнами Всеволода Юрійовича Володимирського (жінка з платом)	–
232 зв.	Бій полку Ігоря Святославовича Новгород-Сіверського з передовим загоном половців і захоплення половецьких веж (плач половців)	–
237 зв. н	Захоплення половецьких веж Романом Мстиславовичем Галицько-Волинським і приведення полонених в Русь	–
238 зв. в	Забрані в половецький полон кияни	–
245 зв.	Полон сім'ї Рюрика Ростиславовича Київського (цьому передували захоплення, постриг в іноцтво Рюрика Романом Мстиславовичем Галицько-Волинським)	–
	<b>Розлука (1)</b>	
218	Від'їзд Михайла Юрійовича з Володимира (вигнаний) і проводжання його жителями міста (У тексті плачуть лише люди, зображення передає також плач князя)	+

Табл. 1. Відображення нерадїсних емоцій у мініатюрах Радзивілівського літопису

**Образ і текст: точна ілюстрація чи візуалізоване уявлення майстра**

Щодо відповідності зображень нерадінських емоцій літописним повідомленням, то тут важливо визначитися, що брати за відправну точку: зображення чи звістки тексту. Оскільки мініатюри вже досліджені і проаналізовані, виявлено їх конкретний арсенал, то простіше зіставити саме їх із літописом (Табл. 1).

Щодо мініатюр, які зображують нерадінські емоції у зв'язку зі смертю ближніх, то з 14 лише 5 ілюструють (і то з деякими зауваженнями) відповідну інформацію тексту. Так, якщо в тексті згадується лише плач святої Ольги, то в мініатюрах – також нерадінські емоції людей із дружини, яких взяла з собою княгиня. У розповіді про поховання Олега Святославовича йдеться про плач Ярополка, а на мініатюрах зображено плач інших людей, а щодо брата – незрозуміло.

Стосовно решти 9 зображень, то в названих випадках відповідні літописні повідомлення про скорботу і плач відсутні. Це стосується таких князів, як Святополк Окаянний, Мстислав Володимирович, Володимир Володаревич Галицький, В'ячеслав Володимирович Київський, Андрій Юрійович Боголюбський, Михайло Юрійович, Володимир Святославович Чернігівський, та митрополит Костянтин. Можна припустити, що авторами літопису нерадінські емоції у цих або деяких окремих випадках не згадувалися через негативне ставлення до того чи іншого князя. Ймовірно, це питання потребує більш детального дослідження. Але для нас важливим є те, що попри відсутність повідомлень про плач і скорботу, ізограф (чи ізографи), ілюструючи повідомлення про преставлення, похорон, зображує (зображують) ці нерадінські емоції. Тобто для нього (них) прощання зі спочилою людиною співвідносилось з відповідним емоційним станом. Припускаємо, це була звична поведінкова модель за таких трагічних подій у тогочасних середньовічних реаліях (власне, вона не втрачала актуальності і в наступні епохи). Можливий і такий варіант, що ті зображення, на які взорувалися мініатюристи, мали відповідні сюжети. Але це не заперечує і попередньої думки, про відображення реального емоційного світу Середньовіччя та відповідних уявлень про доцільність, природність скорботи та плачу за названої обставини.

Що стосується мініатюр, які зображують плач через суспільні біди, то жодна з них не має відповідного повідомлення про нерадінські емоції в тексті. Тобто літописець пише про полон, а ізограф не лише ілюструє це явище, але й передає плач та скорботу людей через цю гірку обставину. Досить часто плач має чітко виражений гендерний характер – зображаються жінки, які плачуть, жінка з платом тощо. І це стосується не лише руських жінок, але й іноплемянних. Важливим жестом, який передає скорботу полоненого чоловіка, є зображення, яке ми побачили, як таке, що він рве на собі волосся. Власне, названий жест можна інтерпретувати як зображення відчаю чи подібних емоцій.

Мініатюра Радзивіллівського рукопису, яка зображає розлуку-прощання володимирців із князем Михайлом Юрійовичем, ілюструє повідомлення літопису, однак частково. Якщо в тексті плачуть лише люди, то зображення передає також плач князя.

Щодо наявності чи відсутності певної тенденції у відборі сюжетів мініатюристами зводу 1206 р., то спостереження Б. Рыбакова привели до висновку про те, що «єдиної системи у відборі сюжетів немає» (Рыбаков 1994, с. 282–283). Можливо, ця теза стосувалася лише зображень, які ілюструють повідомлення про відхід з цього світу князів. Бо в дослідника було твердження, що мініатюри Радзивіллівського літопису відображають поховання тринадцяти князів, а повідомлення про похорони

інших не ілюструють (наведено перелік чотирнадцяти, але зазначено, що список неповний).

### Висновки

Отже, у результаті здійсненого дослідження отримано такі висновки. Загалом в ізографічній традиції, представленій у Радзивіллівському літописі, увага до емоційної сфери (зокрема, смутку та плачу) не була значною. Лише 25 із 613 мініатюр Кенігсберзького списку (а це 4 % усіх зображень) передають нерадісні емоції. Виявлені мініатюри Радзивіллівського літопису засвідчують актуальність для людини Давньої Русі таких трьох обставин смутку та плачу, як смерть ближніх, спільні нещастя (суспільні біди – полон) та розлука-прощання. Це могло пов'язуватися з історичними умовами створення зображень. Ілюстрації повідомлень про відхід з цього світу і поховання князів та духовної особи, а також воєнних конфліктів, що негативно позначалися на житті людей, цілком можливо, особливо в тих випадках, коли нерадісні емоції в тексті не згадані, відображають поведінкові моделі та уявлення людини Середньовіччя щодо плачу як природної емоційної реакції на смерть і поховання ближніх та на нещастя, пов'язані з полонем. Відсутність ілюстрацій печалі та сліз у Печерському циклі мініатюр в цілому узгоджується із традицією ілюстрування текстів (приділялася увага діям). Крім того, цей факт може свідчити про розуміння сліз покаяння та на молитві як внутрішнього стану, який не передається зовнішніми засобами зображення.

Перспективами дослідження є виявлення зображень інших аспектів емоційного світу, співставлення мініатюр і повідомлень тексту, пошук відповіді на питання про факт відсутності зображень, відповідних літописним звіткам про емоції, а також аналіз зображень іншої важливої ілюстрованої пам'ятки доби Середньовіччя – Київського Псалтиря.

### Список джерел та літератури

- АРЦИХОВСКИЙ, А.В., 1944, Древнерусские миниатюры как исторический источник. Москва: МГУ.
- КУКУШКИНА, М. В., БЕЛОБРОВА, О. А., АМОСОВ, А. А., СЕРГЕЕВА, И. Н., 1994, *Описание миниатюр Радзивилловской летописи*. В: Радзивилловская летопись. Факсимильное воспроизведение рукописи. Текст. Исследование. Описание миниатюр. Т. II. Санкт-Петербург : «Глаголь»; Москва : «Искусство», 302–397.
- ПОДОБЕДОВА, О. И., 1965, Миниатюры русских исторических рукописей. К истории русского лицевого летописания. Москва : «Наука».
- РАДЗИВИЛОВСКАЯ ЛЕТОПИСЬ. Текст. Исследование. Описание миниатюр [Факсимильное воспроизведение рукописи, хранящейся в Библиотеке Российской Академии наук], 1994. Отв. ред. Кукушкина М. В. Российская академия наук. Т. I. Москва : «Искусство»; Санкт-Петербург : «Глаголь».
- РЫБАКОВ, Б. А., 1994, *Миниатюры Радзивилловской летописи и русские лицевые рукописи X–XII веков*. В: Радзивилловская летопись. Факсимильное воспроизведение рукописи. Текст. Исследование. Описание миниатюр. Санкт-Петербург: «Глаголь»; Москва : «Искусство», 281–301.



ТОЛОЧКО, А. П., 2005, Пририсовки зверей в Радзивилловской летописи и происхождение рукописи, *Ruthenica*, 4, 62–84.  
 ШАХМАТОВ, А. А., 1902, *Исследование о Радзивилловской, или Кенигсбергской, летописи*. В: Радзивилловская, или Кенигсбергская, летопись, 2: Статьи о тексте и миниатюрах рукописи. Санкт-Петербург.

### References

ARTSYKHOVSKII, A.V., 1944. Drevnerusskie miniatiury kak istoricheskii istochnik [Ancient Russian miniatures as a historical source]. Moskva: MGU.  
 KUKUSHKINA, M. V., BELOBROVA, O. A., AMOSOV, A. A., SERGEEVA, Y. N., 1994, Opisanie miniatiur Radzivilovskoi letopisi [Description of the miniatures of the Radzivilov Chronicle]. In: *Radzivilovskaia letopis. Faksimilnoe vosproizvedenie rukopisi. Tekst. Issledovanie. Opisanie miniatiur*. Vol. II. Sankt-Peterburg : «Glagol»; Moskva : «Iskusstvo», 302–397.  
 PODOBEDOVA, O. I., 1965, Miniatiury russkikh istoricheskikh rukopisei. K istorii russkogo litsevogo letopisaniia [Miniatures of Russian historical manuscripts. On the history of Russian facial annals]. Moskva : «Nauka».  
 RADZIVILOVSKAIA LETOPIS [Radzivilov Chronicle]. Tekst. Issledovanie. Opisanie miniatiur [Faksimilnoe vosproizvedenie rukopisi, khраниashcheisia v Biblioteke Rossiiskoi Akademii nauk], 1994. Otv. red. Kukushkina M. V. Rossiiskaia akademiia nauk. T. I. Moskva : «Iskusstvo»; Sankt-Peterburg : «Glagol».  
 RYBAKOV, B. A., 1994, Miniatiury Radzivilovskoi letopisi i russkie litsevye rukopisi X–XII vekov [Miniatures of the Radzivilovskaya chronicle and Russian obverse manuscripts of the 10th–12th centuries]. In: *Radzivilovskaia letopis. Faksimilnoe vosproizvedenie rukopisi. Tekst. Issledovanie. Opisanie miniatiur*. Sankt-Peterburg: «Glagol»; Moskva : «Iskusstvo», 281–301.  
 TOLOCHKO, A. P., 2005, Prirsovki zveri v Radzivilovskoi letopisi i proiskhozhdenie rukopisi [Drawings of animals in the Radzivilov Chronicle and the origin of the manuscript], *Ruthenica*, 4, 62–84.  
 SHAKHMATOV, A. A., 1902, Issledovanie o Radzivilovskoi, ili Kenigsbergskoi, letopisi [Research on the Radzivilovskaya, or Koenigsberg, chronicle]. In: *Radzivilovskaia, ili Kenigsbergaskaia, letopis*, 2: Stati o tekste i miniatiurakh rukopisi. Sankt-Peterburg.

### **Нерадісні емоції в мініатюрах і тексті Радзивіллівського літопису**

Статтю присвячено аналізу мініатюр Радзивіллівського літопису на предмет відображення в них реальної та ідеальної складової емоційного світу людини доби Середньовіччя, зокрема такого аспекту, як скорбота і плач. В історико-емоційних студіях ілюстровані пам'ятки є значимими джерелами, які дають цінний матеріал для дослідження. Зображення фіксують як дійсні прояви емоцій, так і уявлення про їх важливість, доцільність, сутність. У статті використано спеціальні іконографічні методи аналізу, а також нарративний, історико-порівняльний та контент-аналізу. Висловлено припущення про найбільшу виразність саме нерадісних емоцій у контексті ізографічної традиції. З огляду на складність прочитання виразів обличчя зображуваних осіб визначено ключові критерії вияву відповідних емоцій: встановлений в історіографії «жест печалі» – рука біля щоки або притиснута до обличчя пола одягу – чи спущені рукави. Наукова новизна полягає у виявленні та

комплексному аналізі мініатюр Радзивіллівського літопису, що зображають печаль та плач. Розглянуто та узагальнено особливості розуміння цих емоцій через призму ізографічної традиції. Визначено актуальні обставини прояву смутку та сліз в реаліях та уявленнях середньовічного соціуму. У результаті здійсненого дослідження виявлено, що загалом в ізографічній традиції, представленій у Радзивіллівському літописі, увага до емоційної сфери (зокрема, смутку та плачу) не була значною. Лише 25 із 613 мініатюр Кенігсберзького списку (а це 4 % усіх зображень) передають нерадісні емоції. Виявлені мініатюри Радзивіллівського літопису засвідчують актуальність для людини Давньої Русі таких трьох обставин смутку та плачу, як смерть ближніх, спільні нещастя (суспільні біди – полон) та розлука-прощання. Це могло пов'язуватися з історичними умовами створення зображень. Ілюстрації повідомлень про відхід з цього світу і поховання князів та духовної особи, а також воєнних конфліктів, що негативно позначалися на житті людей, цілком можливо, особливо в тих випадках, коли нерадісні емоції в тексті не згадані, відображають поведінкові моделі та уявлення людини Середньовіччя щодо плачу як природної емоційної реакції на смерть і поховання ближніх та на нещастя, пов'язані з полоном. Відсутність ілюстрацій печалі та сліз у Печерському циклі мініатюр в цілому узгоджується із традицією ілюстрування текстів (приділялася увага діям). Крім того, цей факт може свідчити про розуміння сліз покаяння та на молитві як внутрішнього стану, який не передається зовнішніми засобами зображення.

**Ключові слова:** емоційний світ, печаль і плач, Радзивіллівський літопис, мініатюри, Середньовіччя, Печерський цикл мініатюр.

*Liudmyla Petrushko, Candidate of Historical Sciences, Research Fellow of the Department of Codicology and Codicography, Institute of Manuscript, Vernadsky National Library of Ukraine.*

**ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-7175-9143>.

**Людмила Петрушко**, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**Received: 12-12-2022**

**Advance Access Published: December, 2022**